

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA TENASÜH İNANCI İZLERİ**Saadet KARAKÖSE*****Öz**

Tenasüh, ruhun bir bedenden başka varlıklara geçmesidir. Edebî eserlere yansıyan tenasüh inancının gelişmesinde ebediyet arayışı hâkimdir. Semaî kitaplarda yer alan bir âlemden başka bir âleme geçişten bahseden ayetler ve peygamber mucizeleri, zamanla halk muhayyilesinde ebediyet çağrışımları oluşturmuştur. Bu çağrışımlar sayesinde kitabî kıssalar ve kişiler hakkında dönüşümü konu alan rivayetler oluşturulmasına yol açmıştır. Evliya menkıbeleri, ilkel inanç sistemlerinin öğretileri de zaten insan zihninde mevcut olan ebediyet arayışı doğrultusunda tenasüh inancını geliştirmiştir. Halk edebiyatımızda çok daha fazla örneği bulunan dönüşüm, Klâsik edebiyatımızda ölümden sonraki varoluşu ihsas ettirme yönüyle işlenir. Klâsik edebiyatımızda ölüm, bir başka boyuta geçiş olarak algılandığı için, korku ile algılanmaz. Ölüm sonrası ruhun başka bir boyuta geçişin yanında başka bir varlığa dönüşme inancı da mevcuttur. Bu inançta menkıbe ve diğer ölüm ritüellerinin etkisi de bulunmaktadır. Âşık ölümden sonra toprağa karışarak sevgilinin kapısına rüzgâr tarafından taşınır. Mezarında biten otlar sevgili adını söyler. Aşk ateşiyle yanarak ölürse küllerinden yeniden doğarak ölümsüzlüğe ulaşır.

Anahtar Sözcükler: Ölüm, Toprak, Kül, Ebediyet.

BELIEF OF TRANSFORMATION ITEMS IN TURKISH CLASSICAL LITERATURE**Abstract**

Reincarnation means passing of a spirit from one body to other body. Some verses where the four sacred books stated passing from sphere to another sphere and miracles of prophets effected people on belief of transformations. Spread of reincarnation's belief in which literature effects human being to live eternally. Although Turkish Folkloric literature has a lot of transformation tales in Turkish Classical Literature dead never being perceived finish of life contrary believed passing of spirit from life dimension to another dimension. But effect of reincarnation belief also had processed in literature via of some miracles, legends of dervishes and effects of primitive beliefs. From dead lover grown up being a grass on ground or a smelling rosa. If lover dead via of burning in love fire he being immortal around rose from his ashes.

Keywords: Dead, Earth, Ash, Eternity.

Klâsik edebiyatımızda bu dönüşüm (tenasüh, meta-morfoz, transformation, ruh göçü) ölümden sonra ruhun başka bir varlığa geçmesi ve o varlıkta hayatını devam ettirmesi yönünde işlenir. Ruhun ölümsüzlüğünü anlatan metinler ebediyet arayışını somut ve müspet örneklerle ifade eder. Edebiyatımızdaki dönüşüm örnekleri tasavvuf kültüründen beslenmekte ve

* Prof. Dr.; Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saadetk@pau.edu.tr.

ölümsüzlük mesajı içermektedir. İslam inancında ölümden sonraki hayatı anlatan ayetler, hadisler, ilkel dinlerin izlerini taşıyan hatıralar ve evliya menkıbeleri dönüşüm düşüncesine kaynaklık ederler. Bilhassa halk edebiyatında menkıbe, efsane ve masallarda gördüğümüz insan veya maddenin başka bir varlığa dönüşmesi oldukça yaygındır. “*Halk efsanelerinde insanın hayvana dönüşmesi veya taş kesilmesi bir ceza sonucudur*” (Sakaoğlu, 1980, s. 41).

Halk edebiyatı nazım türlerinden olan devriyelerde, ruhun insan olarak gelmeden önce, dünyaya cemâd, nebat ve bitki olarak geldiği inancına yer verilir. Devriyeler varlık ve insanın Tanrı’dan gelip Tanrı’ya dönüşünü anlatan eserlerdir. “Kavs-i nüzûl (iniş) ve kavs-i urûc (çıkış) olmak üzere iki yaydan oluşan daire ile amacı kemal mertebesi olan ruhun insan suretine bürünmeden önce maden, bitki ve hayvan olarak dünyaya gelip gittiği anlatılır” (Aça, Gökalp ve Kocakaplan, 2009, s. 558-559). Şüphesiz bu felsefenin arkasında insanlara hayatın dünya yaşantısından ibaret olmadığı, yaratılmış diğer unsurlara, bitki ve hayvanlara şefkat göstermek gerektiğini anlatmak amacı mevcuttur. Reenkarnasyondan farklı olarak doğumdan önce ruhun dünyada bir terbiye veya uyum dönemi geçirdiğine inanılır.

Eflâkde nücûma vardım karıştım
Nücûmdan anâsır bahrine düştüm
Hemân ol dem cemâdâta ulaştım
O hikmet sırrını seyrana geldim

Görün beni nerden gelip gitmişim
Cemâdâtdan nebâtâta yetmişim
Yeryüzünde yeşil yeşil bitmişim
Sefil düşüp batn-ı hayvana geldim

Sıfat-ı hayvânda gezdim bir eyyâm
Geçip menzillerim olunca tamam
Bildim aslım Âdem aleyhi’s-selâm
Ahsen-i sûrette cihâna geldim / Hüsni (Dilçin, 1987, s. 351)

Devriye nazariyesi kısmen de olsa Divan edebiyatında da yer alır. Hayatın zorluğunu hisseden şair, insan olmadan önceki bir noktada kalmış olmayı diler:

Buldi çün hâkim vücûd olmasa idüm sîm ü zer
Taş u toprak ya bir avuç kum olaydum kâşki

Çünkü cân buldum kalaydum bâri hayvanlıkda ben
Bülbül olmazsam gurâb u bûm olaydum kâşki (Cafer Çelebi, s. 457, g. 248)

(Bedenim topraktan oluştu. Keşke altın veya gümüş olmasam da taş, toprak veya bir avuç kum olsaydım. Madem can buldum; bari hayvanlıkta kalaydım. Bülbül olmasam da keşke karga veya baykuş olsaydım.)

Ben bu mülke gelmeden çâr ‘anasır olmadan
Aslımdağı ‘ummâna taldugum mıdur hatâ (Ümmi Sinan, s. 25, g. 14)

(Dört unsura karışıp bu dünyaya gelmeden önce aslımdaki denize daldığım hata mıdır?)

Birçok batınî gruplarda olduğu gibi Hurufilikte de birçok dönüşüm örneklerine rastlarız. Örneğin “Hurufiliğin kurucusu Fazlullah, rüyasında Hz. Süleyman’ı görür ve ona Kadı Taceddin’in halka iyi davranmadığını söyler. Bunun üzerine Hz. Süleyman Hüdhüd’e kadıyı bir kargaya dönüştürmesini söyler. O günden sonra Kadı Taceddin’den haber alınamaz” (Usluer, 2009, s. 37). Yine Melâmî, Hamzavî, Bektaşî gibi tarikatlarda tenasuh inancının yeri vardır. Devriyelerde belirtildiği gibi ruhun nüzul esnasında birçok varlığa geçmesinden başka, dünyada kemâle eremeyenler öldükten sonra da nüzul kavsinde başka varlıklara dönüşeceğine, kemâle erenlerin ise insan-ı kâmil olarak yeniden dünyaya geleceğine inanılır. Örneğin Oğlan Şeyh İbrahim Efendi bir kasidesinde yeniden dünyaya geldiğinde eski makamında kendi ismiyle anılacağını yazar (Gölpınarlı, 2013, s. 95):

Yine bir dahi geldikde okurlar ismim İbrâhim
Cihânda yine Oğlan şeyhlig ile olurum imlâ (s. 95)

(Dünyaya bir daha geldiğimde beni İbrahim adıyla anarlar. Yine Oğlan şeyhi unvanıyla yazılırım.)

Kültürümüzde, gülün Hz. Muhammed’in terinden oluştuğu inancı yaygındır. Edebiyatımızda da sık işlenen bu mazmunla aslında bir dönüşüm söz konusu edilir.

Şeb-nem-i gülzâr-i ruhsâr-i Resûlu'llah'dır
Neşr-i itrîyle kılar her dem añı iş'âr gül (Fuzulî, s. 45, k. 9)

(Gül, Allah Resulünün yanağının gül bahçesinin şebnemi olduğu için, her an yaydığı kokuyla ondan haber verir.)

A. İnancın Oluşumundaki Etkiler

Doğumdan önceki ve ölümden sonraki varoluş inancı, inananları ebediyet boyutunda arayışa itmiştir. Tasavvuf felsefesi ölümden sonraki hayatı ihya etme konusunda “ölmeden önce ölünüz” hadisine uyararak aşkı rehber edinmiş; kültür ve edebiyatımıza da bu arayışı aksettirmiştir. İslam inancında Kur’an-ı Kerim’de doğumdan önce varoluşu “bezm-i Elest” (Araf 7/171-172) ölümden sonra var oluşu Cennet ve Cehennem (Mü’minûn 23/99-100) kavramlarıyla anlatan birçok ayet vardır. Tüm semavî ve ilkel dinlerde ölümden sonra var oluş inancı mevcuttur ve bütün kültürler bu inancı kendi düşünce ve algılarına göre yorumlayıp ruhun ölümsüzlüğü noktasında farklı inançlar oluşturmuşlardır.

Her yüzden ider yâr tevellî çü cemâlûñ

Yañılsa ne tañ râhını erbâb-ı tenasüh (Muhıbbî, s. 852)

(Cemâlin gibi sevgili her taraftan kuşatır. Bu durumda tenasühçüler yolunu şaşırırsa garip değil.)

1. Âyetler ve Âyetler Etrafında Oluşturulan Efsaneler

Kutsal kitaplardaki ebediyeti konu alan kıssalar, varoluşun sadece dünya hayatıyla sınırlı olmadığını, “İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır” (Kıyamet, 75/36) ayetinde belirtildiği gibi her fiilin ödül veya ceza şeklinde bir karşılığının olduğunu telkin ettiği hâlde, bu kıssalar etrafında oluşturulmuş efsaneler ölüm ve sonrası hakkında hak veya batıl birçok inancın oluşmasına sebep olmuştur. İsrailiyattan addettiğimiz kıssalar kültür ve edebiyatımızda da kabul görmüştür. Bu kıssaların çoğu, önceki semâvî kitaplarda da yer almaktadır. Bilhassa Tevrat’ta yer alan kıssalar bazen kasıtlı olarak tahrif edilmiş, bazen de kulaktan kulağa efsaneleşmiştir. Öğrenme alışkanlığımız semâvî kitapları okumak yerine, semavî (dinleyerek) öğrenmeye dayandığından, zaman içerisinde bu efsaneleri benimsediğimiz; çoğu zaman bunların imanı artıracığına inandığımız olmuştur. Ölüm korkusu ve yaşama zaafı bilhassa ölüm sonrası somut biçimde görmek isteği uyandırmıştır. Ölümden sonra hayatın devam edeceğini anlatan ayetler ve mucizeler beka arayışını güçlendirmesine rağmen, insan ruha somut biçimler vermeyi tercih etmiştir. Bu inançlar zamanla değişik şekillerde ifade edilerek “şekil değiştirme” veya ruhun başka varlıklara sirayeti şeklinde algılanmıştır. Kur’an’da geçen kıssalar insanları ölümsüzlük arayışına itmiş olmasına rağmen, ölümsüzlük arayışı çoğu zaman şekil değiştirme olarak algılanmıştır.

Hız. İsa'nın nefesiyle hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi mucizesi ve göğe çekilmesi "Ve onların, "Muhakkak ki, Allah'ın resûlü Meryem'in oğlu İsa Mesih'i biz öldürdük." sözleri (çok büyük iftiradır). Ve onu öldürmediler ve onu asmadılar. Fakat (öldürülen adam) onlara, (Meryem'in oğlu İsa Mesih'e) benzer olarak gösterildi. Ve muhakkak ki onun hakkında ihtilafa (anlaşmazlığa) düşenler, ondan (bu hususda) mutlaka şüphe içindeler. Onların, onunla ilgili olarak, zanna tâbî olmaktan başka bir ilimleri (bilgileri) yoktur. Ve onu kesinlikle öldürmediler (öldüremediler). Hayır, Allah onu, kendisine yükseltti. Ve Allah Azîz'dir, Hakîm'dir." (Nisa 4/157-158) yine halk nazarında onun bir değişime uğradığı ve vesile olduğu yönündeki inancın kaynağıdır.

İsâ-nefes geçer lebi ammâ ki şivesi

Âdemler öldürür iñen âfet iñen güzel (Helâkî, s. 119, g. 95)

(Çok güzel, çok âfet olan sevgilinin dudağı İsa nefesli bilinir ama işvesi çok adam öldürür.)

Sevgilinin özelliğı öldürmek ve diriltmek tezadıyla güçlendirilmiştir.

Yine Hız. İdris'in göğe çekilmesi, halkını, onun ölümsüz bir peygamber olduğu, gökte meleklerle hocalık yaptığı (Levend, 1984, s. 108) inancına sevk etmiştir. Hâlbuki Kur'an'da sadece İdris (a.s.)'in yükseltilmesiyle ilgili bahis bulunmaktadır: "Kitap'ta İdris'i de zikret. Çünkü o, doğru olan bir peygamberdi. Biz onu yüce bir mekan (makam)a yükseltmiştik." (Meryem, 19/56-57)

Saña İdris cennetden seher-geh dirdi seyrümde

Cinân-ı vasluña her kim irerse ey nigâr ölmez / Zatî, s.9, g.518

(Ey tablo gibi güzel sevgili, seher vakti, seyrimde Hız. İdris cennetten "vaslının cennetine kim ulaşırsa, ölmez;" dedi.)

Kehf suresinde geçen Hız. Musa ve Hızır (a.s.) kıssası da âb-ı hayat hikâyesinin oluşmasına kaynaklık eder. Kur'an'daki kıssada sadece balığın canlanması münasebetiyle âb-ı hayat bahsi geçer. Buluşmanın sebebi Hız. Musa'nın ledün ilmini talep etmesidir: "Bir vakit Musa genç adamına demişti ki: "Durup dinlenmeyeceğim; tâ iki denizin birleştiğı yere kadar varacağım yahut senelerce yürüyeceğim." Her ikisi, iki denizin birleştiğı yere varınca balıklarını unuttular. Balık, denizde bir yol tutup gitmişti. (Buluşma yerlerini) geçip gittiklerinde Musa genç adamına: Kuşluk yemeğimizi getir bize. Hakikaten şu yolculuğumuz

yüzünden başımıza (epeyce) sıkıntı geldi, dedi. (Genç adam:) Gördün mü? dedi, kayaya sığındığımız sırada balığı unuttum. Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı. O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. Musa: İşte aradığımız o idi, dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler. Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.” (Kehf 18/60-65) İlyas ve İskender’den bahis olmadığı halde, âb-ı hayat menkıbesi bu şahıslar üzerine kurulmuştur.

Degmeler bu sırra irmezler ledünnîdür ‘azîz

Hızır'ı koyup yolda ben kerrûbıla gerdân olam (Yunus Emre, s. 163, g. 201)

(Ey aziz, bu sırra herkes edemez; bu ledün ilmidir. Ben bu yolda Hızır (a.s.)’ı da bırakıp büyük melekle (Cebrail) dolaşayım.)

Şair ledün ilminde Hızır’ı geçtiğini belirtiyor. Cebrail ile yola devam etmekle miraç mucizesine telmih yapmaktadır.

Hz. Üzeyir de bir canlının öldükten sonra nasıl dirileceğini sorguladığı için, merkebiyle birlikte öldürülmüş ve yüz yıl sonra yeniden diriltirmiştir. Kur’an’da geçen kıssa “veya çatıları üzerine çökmüş (altı üstüne gelmiş) bir karyeye uğrayan kimsenin, “Allah bunu (bu kasabayı) ölümünden sonra nasıl diriltecek demesi gibi. Bunun üzerine Allah, onu yüz sene öldürdü. Sonra da diriltti. (Ona) “Ne kadar (ölü bir vaziyette) kaldın?” dedi. (O da): “Bir gün veya günün bir kısmı kadar.” dedi. (Allah): “Hayır, yüz yıl kaldın. Haydi, yiyecek ve içeceğine bak, bozulup kokuşmadı. Ve merkebine bak. (Bu), seni insanlara bir âyet (canlı bir ibret) kalmamız içindir. Ve kemiklere bak. Onları nasıl inşa ediyoruz (kemikleri birleştirerek iskeleti kuruyoruz) sonra ona et giydiriyoruz. “Böylece (merkep dirilip, eski haline gelince ve herşey) ona açıkça belli olunca: “Allah'ın, herşeye kâdir olduğunu biliyorum.” dedi; (Bakara 2/259) şeklindedir.

Dir imiş ben dōşedidim dōşegi

Dirilirken ölüp Üzeyr eşegi (Şeyhî, Harnâme)

(Firasetli eşek, “Üzeyir’in eşegi ölüp dirilirken, onun altına dōşegi ben sermiştım,” dermiş.)

Harnâme’deki firasetli eşek de zaman içinde yolculuk yapar gibi, her çağda bulunmaktadır.

Ashab-ı Kehf'in Kur'an'da (Kehf, 18/10-25) geçen kıssasında zalim kralın zulmünden kaçan gençler, sığındıkları mağarada 309 yıl uyuduktan sonra uyanırlar ve içlerinden birini yiyecek almak üzere şehre gönderirler. Şehre giden genç her şeyin değişmiş olduğunu görür ve halk bunların yüzyıllarca uyuduklarından haberdar olur. Kur'an'da isimleri ve kaç kişi oldukları belirtilmediği hâlde, birçok kaynakta bunlarla ilgili bilgi vardır: Bunlar Kral Dokyanus'un zulmünden kaçıp mağaraya sığınan ve orada 309 yıl uyuyan yedi veya dokuz gençtir. Yedi Uyurlar da denilen gençlerin isimleri Yemliha, Meksemliha, Mahsemliha, Martus, Kututans, Bîruns, Resmuns, Betuns, Falus'tur. Yanlarında Kutmir adlı köpekleri de vardır. C.G. Jung, bu kıssayı bir dönüşüm süreci olarak yorumlar (Tökel, 2000, s. 330-334).

Seg-i Ashâb-ı Kehf ululug eyler

Har-ı `İsâ görürsin gökde uçar (Mesihî, s. 100, g. 86)

(Mağara Dostları'nın köpekleri (Kıtmir) bile yücelir; Hz. İsa'nın eşeğinin gökte uçtuğunu görürsün.)

Burada hayvanlara izafe edilen yücelik, onların hizmet ettikleri kimseler sayesinde, tabiatlarında bir dönüşüm olduğu yönündedir.

Kur'an'da Hz. İbrahim kıssası "*Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrut'u) görmedin mi! İşte o zaman İbrahim: Rabbim hayat veren ve öldüren, demişti. O da: Hayat veren ve öldüren benim, demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine kâfir şaşırıp kaldı. Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.*" (Bakara, 2/258) "*Ey ateş, İbrahim için serinlik ve esenlik ol*" dedik. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler, fakat biz onları, daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktuk." (Enbiya 21/69), şeklinde anlatılmaktadır. Bugün Urfa'da Halil İbrahim makâmı diye bilinen yerdeki balıklı gölün, Hz. İbrahim'in içine atıldığı ateşten dönüştüğüne inanılır. Başka bir rivayete göre de ateş gül bahçesi olmuştur. "Ayn-i Zelika" veya "Halilürrahman" adıyla anılan havuz içindeki balıklar kutsal sayılmaktadır. (www.enfal.de.)

Cihânı reşk-i gülzâr-i Halîl eden bahâr irmiş

Bu feyz-i adl-i İbrâhim Han-i pâk-sîrettir / Fuzulî, s.285, tb.2-II

(Hz. İbrahim'in gül bahçesini kıskandıran bahar gelmiş dünyaya. Bu temiz huylu İbrahim Han'ın adaletinin bereketindedir.)

Kur'an'da şehitlerin ölümsüz olduklarına dair “*Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin. Onlar diridirler, ancak siz sezemezsiniz*”. (Bakara 2-154) ayeti de halk muhayyilesinde, şehitlerin aynı boyutta başka bir surette yaşadığı şeklinde tevil edilmektedir. Bununla beraber şehitlerin başka savaşlara katıldığı veya kutsal mekânlarda şekil değiştirerek yaşadığına dair birçok inanış mevcuttur.

Şehîd-i ‘ışk-ı dilberdür disünler şimdi Yahyâya

Yolında ölmeğe bin cân ile cân virdi cânânun (Ş.Yahyâ, s. 104, g. 217)

(Yahya için şimdi “sevgili aşkının şehididir”, desinler. Zira sevgili yolunda ölmek için bin canla can verdi.)

Bin canla can vermek, kinaye sanatıyla *bin can vermek* ve *can atmak*, çok istekli olmak anlamlarında kullanılmıştır.

Urfa Balıklı göldeki balıkların Kıbrıs çıkartması sırasında kaybolduğu ve savaş sonrası geri döndüğü şeklindeki efsane bilinmektedir. Çankırı’da balıklı gölde de asker balıkların bulunduğu inanılmaktadır: Efsane “*Çanakkale Harbi dokuz buçuk sene sürmüş ve savaş döneminde burada dokuz balık kalmıştır. 1974 Kıbrıs Harbi’nde de balık sayısında gözle görülür şekilde azalma olmuştur. Harp 3,5 ay sürmüş ve 3,5 ay sonra balıklar yaralı olarak dönmüşlerdir,*” (www.cansaati.org) şeklinde anlatılmaktadır.

Kur'an'da yer alan maymuna dönüştürülmüş kavmin kıssası, azgınlık edenlere ceza ve diğerlerine ibret mahiyetindedir: “*Biz bunu (maymunlaşmış insanları), hâdiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakîler için de bir öğüt vesilesi kıldık.*” (Bakara 2/65-66) Bu maymun kılığına sokulma, maymunlaşma olayı, A’râf sûresinde daha tafsilâtlı olarak anlatılır: “*Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezdi. İşte böylece Biz, fışkları/yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk. İçlerinden bir topluluk: ‘Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?’ dedi. (Öğüt verenler) dediler ki: ‘Rabbimize mâzeret beyan edelim diye, bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz). Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, Biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık. Kibirleşip de kendilerine yasak edilen şeylerden vazgeçmeyince onlara: ‘Aşağılık maymunlar olun!’ dedik.” (A’râf,7/ 163-166)*

Ben umardum ki toñuz kopa rakîbüñ ammâ
 ‘Âkıbet tâli`ini gör nice meymûn oldu (Mesihî, s. 168, g. 255)

(Ben rakibinin domuza dönüşmesini isterdim; ama şansına bak; sonunda nasıl maymuna dönüştü.)

Şair “meymun” kelimesinde tevriye sanatı yapmıştır. Hayvan olan maymun anlamı yanında “yümn” kökünden gelen “uğurlu” anlamını vurgulayıp rakibin şansıyla alay etmektedir.

Yusuf ü Züleyha mesnevilerinde Züleyhâ'nın gençleşmesi de bir dönüşümdür. Kur'an'daki Yusuf kıssasında geçmemesine rağmen, hemen bütün Yusuf ü Züleyha mesnevilerinde Züleyha'nın Hz. Yusuf'un duasıyla gençleştiği ve Yusuf'la evlendiği rivayetine yer verilir. Kur'an'daki Yusuf suresinde, Züleyha adı zikredilmeyip, azizin karısı olarak geçmektedir. Surede Hz. Yusuf'un nefsinden murat almak isteyen bir kadındır. Hz. Yusuf kaçarken gömleği yırtılır; Hz. Yusuf'un doğru söylediği anlaşılır. Ancak Hz. Yusuf kadınların şerrinden korunmak için zindana atılmayı tercih eder: *Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı. İki de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında onun kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyen cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir! Yusuf: "Asıl kendisi benim nefsimden murat almak istedi" dedi. Kadının akrabasından biri şöyle şahitlik etti: "Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, bu ise yalancılardandır." "Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. Bu ise doğru söyleyenlerdendir." (Kocası, Yusuf'un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu görünce, (kadına): "Şüphesiz, dedi; bu, sizin tuzağınızdır. Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür." (Yusuf, 12 / 24-28)*

İtdi Yûsuf bu hâcet üzre du‘â
 Leblerinden akıtdı âb-ı bekâ

Tâ Züleyhâ yine cüvân oldu
 Ruhları tâze gülsitân oldu

Kıldı Hak mürde hüsnini zinde
 Oldı pejmürde rûyü ferhunde (Hamdi, s. 387)

(Züleyha'nın isteği üzerine Hz. Yusuf dua etti. Dudaklarından ölümsüzlük suyu akıttı. Bunun üzerine Züleyha, yanakları taze gül bahçesine benzer biçimde yeniden gençleşti. Allah onun yok olmuş güzelliğini canlandırdı ve buruşuk yüzü kutlu hâle döndü.)

Nev-civân oldu Züleyhâ-veş bu dehr-i pîre-zen

Olalı gül Yûsufî Mısır-ı çemen içre mukîm (Cafer Çelebi, s. 165, k. 29)

(Gül Yusuf'u Mısır bahçesine yerleşince, bu yaşlı kadın görünümündeki dünya Züleyha gibi gençleşti.)

Yine Kur'an'da Hârut ve Mârut isimli meleklerin bahsi büyü ile ilgili olarak geçer: Meleklerin insan suretine dönüşmesi; kadı ve mübaşir olarak görev yapmaları; Zühre adlı kadına âşık olmaları rivayettir. Kur'an'da "*Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!*" (Bakara 2/102) şeklinde geçmektedir. Bu âyet üzerine iki dönüşüm kıssası bina edilmiştir. Birincisi meleklerin insan suretine dönüşmesi, ikincisi bunlara davacı olarak gelen Zühre isimli kadının gezegene dönüşmesidir (Pala, 1995, s. 236).

Gör Hârût-Mârût neyidi Hazret'de ferîşteyidi

Nasîbin 'ışka aldurup makâmın Zühreye vire (Yunus Emre, s. 250, g. 307)

(Hârut ve Mârut Allah huzuruna çıkan melekler iken, nasiplerini aşk yüzünden kaybedip makamlarını Zühre'ye devrettiler. Bundan ibret al.)

Bezmün içinde kamer defdür ana pullar nücûm

Çengi olmuş meclisünde zühre-i zehrâ yine (Revanî, s. 89, k. 30)

(Bezminin içinde ay teftir, yıldızlar da tefin pullarıdır. Beyaz yüzlü Zühre de meclisinde çengi olmuş dans eder.)

Kur'an'da Hz. Süleyman ve Belkıs kıssasında Hüdüd'ün Sebe ülkesini keşfetmesi, Hz. Süleyman'ın Belkıs'ı ve halkını imana davet eden bir mektup yazması, bilge kişinin (Âsaf) Belkıs'ın tahtını getirmesi ve Belkıs'ın Hz. Süleyman'ın dinine girmesi anlatılmaktadır. (Neml Sûresi 27/ 22-44) Bu kıssa üzerine kurulan dönüşüm, Belkıs'ın cin taifesinden olduğu, inandıktan sonra Hz. Süleyman'ın duasıyla insan suretine dönüştüğü şeklindedir. (Tökel, 2000, s. 299)

Bilmeyen kadr-i Süleymân ile kadr-i mûru

Arş-ı Belkîs ile zann etdi ki hem-pâdur (Şeyh Galip, s. 91, k. 34)

(Süleyman ve karıncanın değerini bilmeyen, bunların Belkıs'ın saltanatı ile eşit olduğunu sanır.)

2. Hadisler

a. *Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle haşrolunursunuz* (keyfe ta'iyşüne temütüne ve tekimüne ale zelike) (www.sorularlailslamiyet.com.)

Bu hadis doğrudan dönüşümle alakalı görünmese, hatta tam tersi sabit kalmayı ifade ediyor olsa da, süreklilik açısından dönüşümün istikametine ışık tutmaktadır. Şairlerimiz aşk uğruna öldüklerinde mezarda biten güller onların aşkının devamını göstermektedir. Yani şair nasıl hangi hâlde ölmüşse dönüşümü de o hâl üzere olmuştur.

Göyündür raht u bahtuñ nâr-ı 'ışka

Mezârüñ toprağın ulu çerâğ it (Üsküplü İshak, s. 61, g. 12)

(Bahtını ve varlığını aşk ateşine yakarsan mezarının toprağını büyük bir kandile dönüştürsün.)

Vefâ görmedin ölürsem eger ben gül-'izârumdan

İrişe dem-be-dem bûy-i vefâ hâk-i mezârumdan (Avnî, s. 27, g. 58)

(Eğer ben gül yanaklımdan vefa görmeden ölürsem, mezar toprağımdan her an vefa kokusu ona ulaşır.)

Şair öldükten sonra da bağlılığını vefa kokusu ile göstermektedir.

Öliceğ hançer-i gamdan işiğ toprağına

Dest-i cevri ile yaza hûn-i dil âyât-ı vefâ (Necatî, s. 3, k. 2)

(Gam hançeriyle öldüğüm zaman, benim gönlümün kanı sevgilinin eşiğinin toprağına cefa eliyle vefa ayetlerini yazsın.)

Burada hançer-i gam, hûn-ı dil, âyât-ı vefâ tenasübü şehitlik durumunu da işaret etmektedir.

Ölcek derd ü fûrkatle mezâruma gelen 'âşık

Okuya nâme-i hasret biten hatt-ı giyâhumdan (Hayretî, s. 253, g. 376)

(Ben ayrılık ve dert yüzünden öldüğümde, mezarıma bir âşık gelirse mezarımda biten otların yazdığı hasret mektubunu okur.) Şair hasret mektubunu sıradan insana değil, hâlâdaşı olan birinin, yani bir âşığın okuyabileceğini ifade ediyor.

Ko ölmek endîşesin 'âşık ölmez bâkîdür

Ölmek senün nen ola çün cânun İlahîdür (Yunus Emre, s. 26, g. 33)

(Âşık ölmez; bakidir. Bu yüzden ölüm korkusunu bırak. Canın İlahî olduğu için, ölüm sana bir şey yapamaz.)

b. Ölmeden önce ölünüz (mîtu kalbe en-temûtu) (Yıldırım, 2013, s. 275).

Bu hadiste de ölmeden önce ölmek, kötü bir halden iyi bir hâle geçmek anlamıyla dönüşüm kastedilmektedir. Dönüşümün ölümle ifade edilmesi, önceki halin tamamen yok edilmesidir. Bugün “yeniden doğuş” addettiğimiz bir dönüşüm kastedilmektedir.

Ezel aşkıyla gelmişiz kendi hâlimiz bilmişiz

Ölmezden evvel ölmüşüz fenâlarınız fenâlarınız (Usulî, s. 56, g. 47)

(Biz ezel aşkıyla dünyaya gelmiş; kendi hâlimizi bilmiş; ölmeden önce ölmüş ölümlüleriz.)

Öldiler ölmezden öndin oldılar hayy-ı ebed

Virdiler cân buldılar bir özge cân abdâllar (Hayretî, s. 13, k. 8)

(Dervişler, ölmeden önce öldüler; can verip başka bir ölümsüz can buldular.)

El-hamdülillâh ölmüş iken cana ermişem

Can sohbetinde devlet-i cânâne ermişem (Şeyhî, s. 29, t. 1-III)

(Can sohbetinde sevgili devletine ermekle, Allah’a hamd olsun, ölmüş iken yeniden hayat bulmuş gibiyim.)

Öldükde gam-ı 'ışkuyla 'Adnî dir iseñ
Lebbeyk diyem sinden işitdükde hitâbuñ (Adnî, s. 16, g. 51) ¹

(Aşkının derdiyle öldükten sonra, bir kere "Adnî" dersin, hitabımı işitince mezardan "buyur" derim.)

Bu beyitte dönüşüm değil, ölümsüzlük işlenmiştir.

Maddelerden altın ve gümüş elde etme ilmi diye bilinen ilm-i kimya, maddelerin dönüşümünü konu alır. Mecazen bir etki ile insanda olan değişiklik anlamında da kullanılır. (Levend, 1984, 189) Bu değişim "ölmeden önce ölüünüz" hadisiyle alakalıdır.

Derd-i muhabbet eylese cismüm 'aceb mi zerd
İksîr-i 'aşk-ı pâk ile altûn olur cesed (Baki, s. 92, g. 43)

(Muhabbet derdi benzimi sarıya dönüştürürse şaşılır mı? Beden temiz aşkın iksiriyle altına dönüşür.)

Çü kimya nazarun hâki zer kılur benden
Dirig itme inâyet nazarların zinhâr (Cafer Çelebi, s. 177, k. 30-88)

(Asla, inayet nazarını benden esirgeme. Bakışın kimya gibi bendeki toprağı altına dönüştürür.)

3. Evliya Menkıbeleri

Evliya menkıbelerinin başında Hallac-ı Mansur'un öldürülmesi gelir. "Ene'l-Hak" dediği için öldürülen Mansûr hakkında ölümü, ölümden sonrasını sorgulayan çok rivayet bulunmaktadır: "Daha sonra dili ve başı da kesildi, cesedi yakıldı, külleri Dicle'ye atıldı. Atılan küller dökülür dökülmez, nehir hemen kabarmaya başladı. Kabaran Dicle'nin suları Bağdât'ı basmak üzereydi. O zaman bir dostu hırkasını Dicle'ye attı ve Dicle bir müddet sonra eski normal hâlini aldı. Hallâc-ı Mansûr hazretleri bu kimseye, şehid edilmeden önce: "Benim kollarımı, bacaklarımı, başımı kestikten sonra, cesedimi yakıp, külünü Dicle'ye atacaklar. Korkarım ki, nehir taşıp Bağdât'ı basacak. O zaman hırkamı nehrin kenarına götürüp, sulara at." buyurmuştu. Abdülmelik Evkâf anlatır: "Bir gün üstâdım olan Hallâc-ı Mansûr'a; "Ey hocam!

¹ Zalim Haccac'ın Amir kabilesinden yeğeni Tevba, Leyla için yazdığı kasidede "Tevba'nın kabrine gelersen, seni selamlamak için ben çıkamasam bile hayaletim çıkıp seni selamlar" demiş. Haccac Leyla ile görüştüğünde, Leyla'nın mezarlığa gittiği halde neden Tevba'nın kabrini ziyaret etmediğini sormuştur. Leyla da cevaben kasidede yazmış olduğu gibi kalkmazsa, arkadaşlarının alay konusuna olacağından korktuğunu söylemiştir (D.G. Büyük İslam Tarihi, 1992, s. 353). Şair bu olaya telmih yapmaktadır.

Ârif kimdir?" diye sordum. Buyurdu ki: "Ârif o kimsedir ki, Zilkâde ayından altı gün kala, Salı günü, 919 (H.306) senesinde Bağdât'ta eli ayağı kesilerek, gözleri çıkarılarak, baş aşağı astırılıp, gövdesi yakılarak, külünü savururlar."Onun dediği zamânı gözledim. Meğer o söylediği kendiymiş, o ne söyledi ise aynıını yaptılar." (Uludağ-Kara, 1995, s. 295).

Naklederler ki: Onu darağacında astıkları vakit iblis yanına geldi ve "Bir Ene (ben) sen dedin, bir Ene de ben. (Sen Ene'l-Hak dedin, ben: "Ene hayrun minhü" Ben ondan hayırlıyım." dedim) Nasıl oluyor da bu yüzden senin üzerine rahmet, benim üzerime lânet yağıdırıyor?" diye sordu. Hallâc-ı Mansûr şu cevâbı verdi: "Sebep şudur. Sen "Ene" dedin, kendini ortaya koydun, ben Ene dedim, kendimi ortadan kovdum. Benliği ortaya getirmenin iyi olmadığını, benliği ortadan kaldırmanın ise gâyet iyi olduğunu bilesin, diye bana rahmet, sana lânet etti." (www.baktabul.net)

Menkıbelerde dönüşüm geçici bir süredir, insanlık lehine iradî bir oluşumdur. Örneğin Ahmet Yesevî'nin turna şekline girmesi (Elçin, 2003, s. 52), Hacı Bektaş-ı Veli'nin güvercin donuna girmesi gibi dönüşümler Budist Uygur inançlarının devamıdır (Ögel, 1997, s. 86). Halk inançlarında, masallarda, efsanelerde, türkü ve destanlarda birçok örneği bulunan tenasüh inancı hakkında en geniş bilgiyi Şükrü Elçin vermektedir:

“Metamorfoz, Stith Tompson'un târifine göre efsâne veya masalda yer alan canlı cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya felâkettten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir duruma çevrilmesidir. Bilindiği üzere Dede Korkut Hikâyeleri'nin dördüncüsünde Azrail güvercin olur. Evvelce söylediğimiz gibi Kırgız Türkleri arasında bir ilâh olarak tasavvur olunan turna da güvercin gibi eski Türk sanatında ve menkabevi eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Yesevî'nin menkabevi hayatı ile ilgili kayda göre Horasan erenlerinden biri, onu bir toplantıya dâvet için çıktığı seyahatte turna donuna (kılığına) girer; Ahmed Yesevî de bâtın kuvvetiyle bu işi haber alır; müritlerine yedi velinin geleceğini söyler; turna şekline girerek karşılamağa çıkar. Kuş, hususiyle güvercin, ilk önce -islâmî devirde- semâvî dinlerden Tevrat'da görülüyor. Nuh Aleyhisselâm, tufânın dinip dinmediğini anlamak için gemisinden bir güvercin uçurur. Hazreti Muhammed'in islâmiyeti yaymağa çalıştığı sırada Hira dağı mağarasında örümceklerin ördüğü ağ üzerinde bir çift güvercin yuva yaparak peygamberi sakladığı anlatılır. İslâmî Türk edebiyat ve sanatında görülen destan ve motifleri bu ananeye bağlıdır. Türkler, Müslümanlığı kabul ettikten ve tasavvuf, Yesevilik'le Türk hayatına girdikten sonra eski kültürlerle beslenmiş inançlar yeni bir renk ve şekil almağa başladı.. Alevî ve Bektâşiler de ezelden ebede giden yolda, yoklukta varlığın sırrına ermiş olan turnayı, eski

Türk inanışının tesiri ile kendi prensipleri içinde değerlendirmişlerdir. Bektâşilere göre turnalar, ilâhî aşkla yola giden imân-ikrar sahibi canları, turna katarı da "Ayn-ı Cem"i temsil etmektedir" (Elçin, 2003, s. 52).

Anlar ki niçe âdeti hark eylediler
‘İrfân ile ayn-ı cem’i fark eylediler
Seyr et bu tecellî ne kıyâmetdir kim
Ayîne-i dilde garbı şark eylediler (Şeyh Galib, s. 354, r. 34)

(Onlar birçok geleneği yıktılar; irfan ile cem ayininin önemini kavradılar. Bu tecellinin kıyametin hangi alameti olduğunu gör: Gönül aynasında batıyı doğu yaptılar.)

4. Diğer Kültür ve İnançların Etkisi

Eski Çin, Hind, Yunan dinlerinde bulunan tenasüh ve hulûl, inancı vardır. İlkel sayılacak bu toplumlarda ahret inancı yerine reenkarnasyon inancı hâkimdir. Reenkarnasyon öldükten sonra ruhun bir başka bedene geçeceği, ruhun yeni hayat bulacağı inancına dayanır. (Şebüsterî, 1993, s. 88-89) Ateşi kutsamak için kendini ateşe atıp yakan Berehmen rahipleri, ruhlarının başka bir bedene geçeceğine inanırlar (Onay, 2000, s. 123). Bu inançların birbirine etkisi ilkel çağlarda olduğu gibi, bilinen tarihi devirlerde de devam etmiştir. Örneğin, Türkistan, Harezm, Maveraünnehir 13. yy’da Moğol istilasına uğrayınca, bu bölgelerin halkı Hindistan’a göç etmek zorunda kalmışlardır. İslamiyet’i küçümseyip halka zulmeden Ekber Şah, Hindistan’da kendisini tanrı mertebesine çıkaran ilkel inançların yayılmasına ve İslam inancı içine karışmasına göz yummuştur. Bunun sonucu olarak “*tenasüh fikri bu topluluklar arasında veraç bulmaya başladı*” (Eraydın, 1997, s. 289).

Ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi esasına dayalı olan reenkarnasyon inancından farklı olarak, tenasüh inancı kültürümüzde ruhun bir başka maddeye geçmesi şeklinde algılanmıştır. Kültürümüzü etkileyen reenkarnasyon Budizm kökenli olup ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi inancıdır. Budist Uygurlar tarafından benimsenip ruhun ölümsüzlüğü ilkesine dayalı olan bu inanç günümüze kadar birçok değişikliğe uğrayarak gelmiştir. Halk inanmaları bu inancın izlerini yaşatmaktadır. Eski Türk inançlarında dönüşümü konu alan birçok efsâne ve masalı mevcuttur. Bunun için Bahaeddin Ögel’in Türk Mitolojisi eserinden birkaç örnek vermekle yetinelim: “*Şahmeran (şâh-ı mârân), denizkızı motifleri gibi. Oğuz Kağan destanlarının önemli bir bölümünü “köpek başlı insanlar”ın ülkelerine yapılan akınlar teşkil eder. Destana göre Oğuz Han bu “it barak”lara karşı ilk akınında mağlûp olmuş,*

on yedi yıl sonra ise intikamını almış, onları yenmiştir. “Köpek başlı insanlar”a Avrupa, Çin ve Hint mitolojilerinde de rastlanır. Avrupalılar bu köpek başlı kavme “Borus” adını verirler. Borusların bugünkü Finlandiya ile Rusya’nın kuzey kısımlarında yaşadıkları söylenir. Köpek, Hint mitolojisinde önemli bir hayvan olduğundan, Hindistan’daki köpek başlı insanlar, soylu Hintlileri temsil ediyordu. Doğu Göktürk devletinin önemli bir bölümünü meydana getiren Tarduş Türklerinin ataları da, “başı kurt ve vücudu insan” olan bir kimse idi.” (Ögel, 1997, s. 66)

Sfenks, Yunan mitolojisinde kadın başlı, aslan gövdeli, yılan kuyruklu, kuş kanatlı varlıktır. Kötü şans ve yıkım temsil eder. Bunların denizde yaşayanlarına “denizkızı” denir. Denizkızları, belinden yukarısı dişi bir insan görünümünde olan, ama aynı zamanda bir balık kuyruğuna sahip olan efsaneleşmiş düşsel inanışlardır. Bunlara değişik formlara giren su perisi adı da verilir. (www.wikipedia.org) Bu yaratıklar edebiyatımızda da “âfet” adıyla konu edilir. Denizkızına da âfet-i âb adı verilir (Pala, 1995, s. 20). Yunan kültüründe denizkızı görenin öleceğine inanılır. Edebiyatımızda âfete yine öldürücü, feleket getirici vasıflar yüklenir. Edebiyatımızda da âfet çoğu zaman peri olarak adlandırılır.

Devrân içinde bend-i belâdan mı kurtulur

Şol mübtelâ ki âfet-i devrân esîridür (Hayretî, s. 125, g. 91)

(Şu zamanın afetine esir olan tutkun, dünya içinde bela bağından kurtulmaz.)

Beyhûde olup düşmişin ugrayacak ol yâr

Gören beni dimiş ki buña ugramış âfet (Mesîhî, s. 184, g. 3)

(O sevgiliye rastlayınca bilincimi kaybedip bayılmışım. Beni gören “buna afet rastlamış”, demiş.)

Buradaki bilinci yitirme ve bayılma afetin peri olduğunu göstermektedir.

Gözi bu demde gördi bahr-i eşküm acıyub didi

Bu âfet saña kandan irdi ey çeşm-i dür-efşânım (Zâtî, s. 188, g. 916)

(Onun gözü gözyaşımın denizini gördüğünde acıyıp “ey inci saçan gözüm, bu âfet sana nerden ulaştı” dedi.)

Burada afet de, ona acıyan da aynı kişidir. Gözyaşları deniz olduğuna göre, buradaki afet denizkızı olmalıdır. “Bu demde” terkibi tevriye sanatıyla aynı anda anlamına geldiği gibi bu kadar kana bürünmüş anlamı da ifade etmektedir.

Yine Yunan mitolojisinde Narcissus, suda aksini görünce kendisine âşık olan çok yakışıklı bir delikanlıdır. Echo adlı su perisinin aşkına karşılık vermeyince tanrılara şikâyet edilmiş. Narcissus su kenarında nergis çiçeğine dönüştürülmüş. (Bulfinch, 2011, s. 121-123) Edebiyatımızda nergis, Narcissus'un hayranlıkla kendini seyreden sarhoş (hayran) gözüne benzetilir.

Câme vü pirahenin başa sarup gelmez idi

Su kenarına degülmişse şinâver nergis (Cafer Çelebi, s. 159, k. 28)

(Nergis, yüzme biliyor olmasaydı gömlek ve elbisesini başına sarıp su kenarına gelmezdi.)

Su kenarına gelen nergis, suda aksine bakan Narcissus'tir.

B. Dönüşüm İnancının Edebiyatımızda İşlenişi

1. Ölümden Korkmamak

Ölüm cezaları, ölüm cezalarının vahşet boyutu ve bu cezaların siyaset meydanlarında halkın huzurunda icra edilmesinin amacı halka ibret, dehşet ve korku salmak gayesini gütmektedir. Korkutma amaçlı bu cezalar, gerçekte cezayı verenin korkusunun göstergesidir. Ancak, bu cezalar izleyenler için korkutucu, caydırıcı bir etki bırakmakla beraber, insanlık tarihi içinde doğru olan modelin yaşatılması şeklinde takdir edilmiştir. Bir zalimin hunharca ölümü adalet ve güven duygularını beslerken, bir mazlumun aynı şekilde cezalandırılması kamu vicdanını rahatsız etmiş ve maluma muhabbet duyulması sonucunu doğurmuştur.

Eger beni öldüreler külüm göge savurular

Topragum anda çağura bana seni gerek seni (Yunus Emre, s. 310, g. 381)

(Beni öldürseler, yaksalar, külümü göğe savursalar bile küllerim gökyüzünde “bana sen gereksin” diye çağırır.)

Yunus'un, bir ideal için öldürülmeyi anlatan bu şiirinde işaret edilen öldürüp yakıp külü göğe savurma geleneği Attar'ın Tezkiretü'l-Evliyâsındaki Hallâc-ı Mansûr menkıbesine dayanmaktadır: “ol gün öldürdiler ve irtesi oda yakdılar ve biri gün külin yile savurdılar... Pes temâm pârelerin devşürdiler, oda yakdılar. Ol külden hemân âvâz geldi kim “Ene'l-Hak”. (Yavuz, 1988, s. 256, 258). Bu menkıbede Hallac'ın “Ene'l-Hak” sözünün ispatı vardır. Vücut küllere dönüştüğü halde, o küllerde bulunan Hak, davayı devam ettirmektedir. Yunus'un söylediği “bana seni gerek seni”, Ene'l-Hak davasının Türkçe ifadesidir.

Çeküp Mansûr'ı dâra itdiler hâkisterin ber-bâd

Hüner akrân içinde her cihetden fâ'ik olmakdur (Nev'î, s. 213, g. 86)

(Hüner, akranları arasında her yönden üstün olmaktadır. Mansur'u darağacına asıp küllerini göğe savurdular.)

Şair, halk katında üstünlüğün cezalandırılması psikolojisini dile getirerek tariz yapmaktadır. Rekabetin erdemleri yok etmeye kadar varan acımasız boyutu, Mansur'un akıbetine telmih yapılarak ifade ediliyor. Burada görsel olarak, Mansur'un dara çekilmekle akranlarından daha yüksek bir seviyeye çıktığı ve küllerinin göğe savrulması mertebesinin herkesten yüce olduğunu ispat eden bir manzara çiziliyor.

En eski ateşe atarak öldürme örneği Hz. İbrahim kıssasında mevcuttur. Kur'an menşeli (Enbiya 21-69) bu kıssa belki ateşten ve ölümden korkmamak şeklinde bir inancın doğmasına sebep olmuştur. Edebiyatımızda şairin içine atıldığı ateş aşk veya ayrılık ateşidir. Şair böyle bir ateşte yandığında cehennem ateşinde yanmayacağına, ölürse şehit olacağına inanır.

Halîlüm gülşen oldı nâr-ı 'ışkun

Ruhun şem'ine çün pervâne oldum (Hayretî, s. 229, g. 326)

(Ey sevgilim, yanağının mumuna pervane olduğum için, aşkının ateşi gül bahçesine dönüştü.)

Halilüm hitabı, *sevgili* ve *Hz. İbrahim Halilullah* anlamlarında tevriyeli olarak kullanılmış.

O nârı gülşen iden tâb-ı nûr-ı İbrahim

Bizi halâs ide mi ıztırâb-ı ferdadan (Nev'î, s. 125, k. 58)

(Ateşi gül bahçesine dönüştüren o İbrahim (a.s.)'in nurunun ışığı, bizi de gelecek kaygısından kurtarır mı?)

2. Dönüşüm şekilleri

Asıl konu, tarih boyunca tüm insanlık tarafından kabul edilen ölüm gerçeği üzerine oluşturulan düşünceler, sonrası için geliştirilen fikirler var olmak için aranan yollardır. Eski uygarlıklarda ölümlerin yakılması, ruhun başka bir bedene veya başka bir maddeye geçeceği inancına dayanır. Vahdet-i Vücut nazariyesinden beslenen İslam tasavvufu da ölümün bir son

olmadığı, ruhun bir başka boyuta geçerek varlığını sürdürdüğü görüşünü savunur (Güzel, 1989, s. 322).

Devriyelerde işlenen ruhun anasına geçmesi, iniş kavsidir. Edebiyatımızda işlenen dönüşüm, ruhun ölümden sonra yine anasına dönüşmesi ve orada varlığını devam ettirmesi yönündedir. Bunu en sarıh örneği Hallac kıssasında bulunmaktadır. Hallac'ın toprak olan bedenine, yakılması esnasında ateş ilave edilmiştir. Külün göğe savrulmasında hava, küllerinin Dicle'ye atılmasında su unsurunu görmekteyiz. Çemen, giyah, gül, servi dönüşümlerinde anasının tamamı vardır. Mezar toprağından kâse yapıp su içilmesinde, toprağına su unsuru da ilave edilir. Semender ve anka ateşi simgelemektedir. Ölüm sebebi ve unsurlarda yaşamak, havaya delalet eder.

a. Bitkilere dönüşüm

Ger hasret-i şimşîrûn ile hâk olur isem

Sûsen gibi keskin bite kabrümde giyâhum (Mesîhî, s. 130, g. 159)

(Eğer hasretinin kılıcıyla ölürsem, mezarımın üzerinde biten otlar susam çiçeğı gibi keskin biter.)

Otlar, şairin ne sebepten öldüğünü ifşa etmektedir.

Şehîd iderse Mesîhîyi hecr-i tîg-i müjeñ

Kılıç gibi görüne kabri üzre cümle giyâh (Mesîhî, s. 148, g. 205)

(Kırpiğinin kılıcının hasreti Mesîhi'yi şehit ederse, onun mezarında biten bütün otlar kılıç gibi görünür.)

Ben ölürsem de saña haşre dek ey rûh-ı revân

Dir zebân-ı giyehim sensin efendim sensin (Şeref Hanım, s. 273, g. 157)

(Ey ruh gibi giden sevgili, ben ölsem de mezarımda biten otların dili kıyamete kadar sana “efendim sensin” der.)

Bu şevk ile ölürsen umarım Usûlî kim

Kabrinde güller açıla taze bahar ola (Usulî, s. 39, g. 2)

(Usulî, sen bu şevk ile ölürsen kabrinde güller açar, ilkbahar gelir.)

Ben ölürsem yine âşüfte olur halk-ı cihân

Hüsn-i ta'bir-i zebân-ı çemen-i hâkimden (Nef'î, s. 154, kıt. 8)

(Ben ölsem de toprağında biten çimenlerin dillerinin güzel ifadesiyle dünya halkı yine perişan olur.)

Şair, öldükten sonra da güzel sözlerini mezarı üstünde biten çimenlere söyletmekle ebediyetini ifade etmektedir.

Ölüm âsûde bahâr ülkesidir her rinde
Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter
Ve serin serviler altında kalan kabrinde
Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül öter (Yahya Kemal, s. 93)

(Her rint için ölüm, dinlendirici bahar mevsimi gibidir. Onun gönlü buhurdan gibi her yerde yıllarca tüter. Serin serviler altında kalan mezarında her seher bir gül açar her gece bir bülbül öter.)

Yüzüne karşı ölmek için cân virür Mesîh
Ol derdinde hoş gelür ey mâh hâb-ı subh (Mesîhi, s. 77, g. 29)

(Ey ay gibi güzel sevgili, Hz. İsa (Mesih) bile senin huzurunda ölmek için can atar. O dertliye sabah uykusu hoş gelir.)

Şair ölümü sabah uykusu gibi görmektedir. Mesih ölümsüz olduğu hâlde ölmek için istekli oluşu tezadından bu ölümün yok oluş olmadığı anlaşılıyor.

Seni togrulug ile sevdi çün kim ey sehî-kamet
Ölürse meşhed-i Yahyâda bitmez bir giyâh eğri (Taşlıcalı Yahya, s. 194, g. 473)

(Ey düzgün boylu sevgili, Yahya seni doğrulukla sevdiği için öldüğünde mezarının üstünde çimen bile eğri bitmez.)

Beyitte doğruluk teması sevgilinin boyuna, şairin duygularına ve mezarda biten otlara yüklenmiş.

Ger ölürsem uşbu derd ü 'ışk ile ben mübtelâ
Haşra dek hâk-i mezârumda biten her bir giyâ
Söyleye diye zebân-ı hâl ile her dem şehâ
Âh şâhum dilberüm rûhum 'Alîm şâhum benüm (Hayretî, s. 82, mu. 34)

(Ben âşık, bu dert ve aşkla ölürsem, mezarımın toprağında kıyamete kadar biten otlar, her an hal diliyle konuşur, “ah şahım, ruhum, benim şahım Alim” der.)

Ger ben öliceğ kabrümü seyr ide ol şimşâd-kad _

Serv-i revânlar bitüre üstümdeki hâk-i lahad (Mesihî, s. 78, g. 34)

(Eğer ben ölünce o servi boylu sevgili mezarımı ziyaret ederse, üzerimdeki mezar toprağı serv-i revanlar bitirir.)

Sebze-hîz oldu hevâdan ölüler toprağı

Sebze her levh-i mezara bu hatı kıldı rakem (Fuzulî, s. 52, k. 24)

(Havadan (ilkbahar) ölülerin toprağı çimenler bitirdi. Çimen her mezarın yüzeyine şu yazıları yazdı:)

Ger ölüp hâk-i mezarında rakîbüñ bite hâr

‘Amriyâ o gül ucından tolaşur dâmenüñe (Amrî, s. 52, g. 109)

(Ey Amri, rakip ölse bile mezarının toprağında biten diken yine o gül gibi sevgili için eteğine dolaşır.)

Rakip için takdir edilen dönüşüm dikendir.

Çıkamaz gönülden ol rûh u ol sîne hasreti

Hâk olsa da o yirde gül ü yâsemen biter (Atayî, K. 30-5)

(O yanak ve sinenin hasreti gönülden çıkmaz. İnsan toprak olsa da mezarında yanak hasretinden gül, sine hasretinden yasemen biter.)

b. Kuşlara Dönüşüm

Umaram hâkisterümden ide bir ‘âşık zuhûr

Olmayam gayretde eksük ‘(Âşıkâ kaknûsdan (35a) s. 95, g. 55)

(Ey Âşık, benim kaknus kuşundan aşağı kalır yanım yok. Benim küllerimden yeniden bir âşık ortaya çıkacağını umuyorum.)

Kül, kapalı istiare yoluyla şairin aşk ateşiyle yandığını göstermektedir. Sonsuzluk fikri kaknus örneğiyle dile getiriliyor.

Ol semender-meniş ey tâ’ir-i hâb-ı râhat

Verme hâkisterini pister-i sincâba sakın (Şeyh Gâlib, s. 290, g. 234)

(Ey rahat uykuda uyuyan kuş, semender tabiatlı ol ve sakın külünü sincap tüyünden yastığa değışme.)

Semender, ateşte yaşadığına inanılan efsanevi bir kuştur.(Pala, s. 435) Haliyle yastığı küldür. Sincabî de kül renkli bir kürktür ve rahatı, lüksü temsil eder. Şair, aynı renkte iki döşemeden, âşıklık alameti olan külü tavsiye ediyor. Ateşte yaşadığına inanılan bir kuş olan semender aşk ateşi ile yanan aşığın benzetileni olarak edebiyatımızda ele alınır. (Pala, 1995, s. 435)

Öyle yaksın beni kim âteş-i reng-â-rengin

Mürg-i ankâ çıka hâkister-i hâşâkimden (Şeyh Gâlib, s. 293, g. 239)

(Rengârenk ateşin beni öyle yaksın ki, çöplerimin külünden anka kuşu çıksın.)

‘Aşkuñ odına ey gül yanarsa dili-i şeydâ

Her bir avuç külünden bir bülbül ola peydâ (Şeyhülislam Yahya, s. 27, g. 3)

(Ey gül, çılgın gönül aşkın ateşine yanarsa, her bir avuç külünden bir bülbül oluşur.)

b. Hava, su, ateş, toprak (dört unsur)

Bir seng-dil firâkına ölen Necâtînüñ

Billâhi mermer ile yapasuz mezârını (Çavuşoğlu, XX, 1997)

(Bir taş gönüllü sevgilinin ayrılığında ölen Necati'nin mezarını Allah için mermerden yapınız.)

Vasiyeti üzerine mezar taşına yazılan bu beyitte şair, ayrılığında öldüğü “taş gönüllü” sevgiliyi mermer ile özdeşleştirmiş olup öldükten sonra mezarındaki mermer ile hep hatırlayacağını veya bir nevi vuslata ereceğini ifade etmektedir.

Boyu hevâsı ile bu hevesde hâk oldum

Ki sala sâyesin ol serv gâh gâh bana (Ahmet Paşa, s. 97, g. 4)

(Ara sıra gölgesini üzerime salsın diye, o servi boylu sevgilinin boyunun arzusuyla toprak oldum.)

Necati'nin mermer ile özdeş gördüğü sevgiliyi Ahmet Paşa servi ile özdeşleştirmektedir. Mezarlığa dikilen servilerin ölü için magfiret vesilesi olacağı inancına (Pala, 1995, s. 436) telmihle şair yine öldükten sonra sevgiliyi yanı başında düşünmek istiyor.

Yoluñda öleyin tâ kim yil ilte kûyuña hâküm

Kişi cân virmeyince cennete cânâ duhûl itmez (Zati, s. 11, g. 522)

(Ey can, insan can vermeyince cennete giremez. Rüzgârın mezar toprağını köyüne ulaştırması için ben de senin yolunda öleyim.)

Şair sevgili köyünü cennete benzetmiştir.

Ben bu dert ile ölüp toprak olursam ey sabâ
Su yerine od çıka huşk giyâhımdan benim (Şeyhî, s. 87, g. 126)

(Ey seher yeli, ben bu dert ile ölüp toprak olursam mezarımdaki kuru otlarımdan su yerine ateş çıkar.)

Oldı çün cân bülbülünün menzili gülzâr-ı 'ışk
Cümleten eczâmı yandurdu kül itdi nâr-ı 'ışk (Hayretî, s. 10, g. 7)

(Can bülbülünün durağı aşkın gül bahçesi olduğu için, aşk ateşi bütün parçalarımı yakıp kül etti.)

Can bülbüle, gül ateşe benzetilmiş. Bülbül kül renkli olduğu için gülün aşkıyla yanmış sayılıyor.

Nâr-ı mihnet yaksa da kalmaz hazîz-i hâkda
Bâd-ı himmetle çıkar eflâke Yahyâ'nun küli (Şeyhülislam Yahya, s. 446, g. 419)

(Keder ateşi Yahya'yı yaksa da, onun küli toprak altında kalmaz; yardımın rüzgârıyla gökyüzüne çıkar.)

Göñül dir kim yanup nâr-ı muhabbetle ten-i hâki
Fenâ hâkisterinde ahker-i pinhân-ı 'aşk olsam ('Atâyî, s. 284, g. 157)

(Gönül, "toprak olan benim aşk ateşiyle yansa, yokluk küllerinde aşkın gizli koru olsam", der.)

Toprak olan beden küle dönüştüğü halde, ateşe benzetilen aşk küller arasında kalmış kor gibi yanmaya devam ediyor. Şair bedeni yok ettiği halde, aşka ebedilik vererek tezat yapmıştır.

Cevr ü sitem baña feleğin eski 'âdeti
Oldı velîk cümleye râci' bu ıztırâb
Senden olaydı eyler idi hânümânımın
Hâkisteri bir âhım ile göklere şitâb (Şeref Hanım, s. 183, T. 2-III)

(Ey sevgili, bana zulüm ve eziyet etmek feleğin eski âdetidir. Bu zulüm ve eziyet senden gelseydi bir âhım ile evimin külleri göklere savrulurdu.)

Ev varlığı(toprak), kül yangını(ateş) temsil etmekte; varlık yandıktan sonra yine âh (hava) ile göklere savrulmakta. Burada kalıcılık vasfı ateşi yakan ve külleri gökyüzüne savuran havaya verilmiş.

‘Avnîyâ cismüñ yanup külli kül oldıysa eger

‘İşk odın hıfz itmek için işbu hâkister yeter (Avnî, s. 12, g. 24)

(Ey Avni, eğer bedenim tamamen yanıp kül olsaydı, aşk ateşini saklamak için bu kül yeterli olurdu.)

Ölsem lebin için eyleseler toprağın sebû

Su koysan ol sebûya şarâp akısar lezîz (Ahmed Paşa, s. 110, g. 31)

(Dudağın için ölsem, mezar toprağımdan testi yapsalar, o testiye su koysan, o su lezzetli şarap olup akar.)

Toludur azer-i gamla derûn-ı dil hazer it

Yakup beni n’ola ger eyledünse hâkister (Âşık Çelebi, s. 63, Mes. 14)

(Beni yakıp kül eyledinse ne olur? Benim ölümünün gam ateşiyle doldurur; bundan kaçın.)

Ehl-i kadrüm yanalı aşk oduna pervâne veş

Sürme-i çeşm eylemişler şem'ler hâkisterim (Fuzûlî, s. 232, g. 209)

(Kıymet bilenlerdenim. Bu yüzden aşk ateşine pervane gibi yandığımdan beri, mumlar külümü gözlerine sürme yapmışlar.)

Şair mumun gözüne sürme olduktan sonra da yanmaya devam ediyor.

Öldüğümden sonra tek irgür gubârum kûyına

Ey sabâ yüklet bana rûy-ı zemînün minnetin (Âşık Paşa, s. 104, g. 72)

(Ey seher yeli, tek ben öldükten sonra tozlarımı sevgilinin semtine götür de şimdi istersen bana bütün dünyanın derdini yükle.)

Zâfî eger ki kül ide eczâmı nâr-ı 'ışk

Kuhl idine felekde melekler benim külüm (Zafî, s. 221, g. 993)

(Ey Zafî, aşk ateşi eğer benim parçalarımı kül ederse, gökyüzünde melekler benim külümü gözlerine sürme yaparlar.)

Dest-bûs ârzusuyla ger ölürsem dûstlar

Kûze eyleñ topragum sunuñ anuñla yâre su (Fuzulî, s. 32, k. 3)

(Dostlar, eğer sevgilin elini öpmek arzusuyla ölürsem, mezar toprağımdan kâse yapıp onunla yâre su sunun.)

Vasiyet temasındaki beyitte şair, kâse içinde var olacağını belirtiyor.

Ben hod öldüm ey türâbımdan olan sâgar müdâm

Rindler bezmin gezip bir bir yetir benden niyâz (Fuzulî, s. 130)

(Ey ben öldükten sonra toprağımdan yapılan kadeh, rintler bezmini gezip benim niyazımı bir bir onlara anlat.)

Sanma kim bülbül açar uçmağa bâl ü perini

Gün yakıp anı savurmuş göğe hâkisterini (Fuzulî, s. 275, g. 295)

(Bülbülü uçmak için kol kanat açmış, sanma. Güneş onu yakıp külünü göğe savurmuş.)

Şair, bülbülün kül renkli oluşunu hüsn-i talil sanatıyla göğe savrulmuş kül olarak yorumlamış.

Ölice kabrümüz etrâfını zeyn itmege ‘Âşık

Duhânî lâle-veş dūd-ı dil-i sūzânumuz çıksun (Âşık Paşa, s. 101, g. 67)

(Ey Âşık, öldüğümüzde mezarımızın çevresini süslemek için, yanan gönlümüzün dumanı duman rengi lale gibi çıksın.)

Hâkister olsa ten yine esrâr-ı kâkülün

Mânend-i cevher âyîne-i dilde gizlidir (Nedim, s. 205, g. 14)

(Bedenim kül olsa da kâkülünün sırları yine cevher gibi gönül aynasında gizlidir.)

Şair sır kelimesinin çoğulu olan esrarı, aynaya kaplanan gümüş sır anlamında kullanmıştır.

c. Diğer Maddeler

Dostlar ben bu hevâ ile ölürsem umaram

Ola her bir üstühânımdan benüm bir nây-ı 'ışk (Hayretî, s. 165, g. 178)

(Dostlar, ben bu hevesle ölürsem, her bir kemiğimden bir aşk neyi oluşacağını umuyorum.)

Vefâ görmedin ölürsem eger ben gül-‘izârumdan

İrişe dem-be-dem bûy-i vefâ hâk-i mezârumdan (Avnî, s. 27, g. 58)

(Eğer ben gül yanaklı sevgilimden vefa görmeden ölürsem, mezarımın toprağından her an vefa kokusu gelir.)

Öliceğ hançer-i gamdan işigi toprağına

Dest-i cevri ile yaza hün-i dil âyât-ı vefâ (Necâfî, s. 25, k. 2)

(Onun gamının hançerinden öldüğüm zaman, gönlümün kanı eziyet eliyle vefa ayetini eşiğinin toprağına yazar.)

Mansur’un kanının yere “Ene’l-hak” yazması menkıbesine telmih yapılmış. Eşik, sevgili nezdinde âşığın mekânı olup vefayı temsil eder. Şair, aşk şehidi mertebesinde olduğunu ifade ediyor.

Söyleyin sâkiye öldükde Nedîm-i zârına

Eylesin tahmîr-i hışt-ı lahd hâk-i kûzedin (s. 243, g. 110)

(Sakiye söyleyin; öldüğü zaman dertli Nedimi’nin mezar taşının kerpicini kadehin toprağından yoğursun.)

Teması vasiyet olan bu beyitte şair, kâse toprağından yapılmış mezar taşından şarap içmeye devam edeceğini belirtiyor.

Mercan lebin hayâline kan yutup ölenin

Her kim kazarsa toprağını lâ’l ü zer çıkar (Ahmed Paşa, s. 126, g. 67)

(Mercan dudağının hayaliyle kan yutup ölenin mezarını kim kazarsa lal ve altın çıkar.)

Ölem bir gün benim bin yıl benim toprak ola külli

Muhabbet kokusu gele yel estikçe gubârımdan (Ahmed Paşa, s. 212, g. 254)

(Bir gün olduğümde, bedenim tamamen toprak olduğunda bin yıl boyunca yel estikçe toprağımdan muhabbet kokusu gelir.)

Ey lebi mey-gûn ölürse nâr-ı hecrûnden Mesîh

Haşre dek anuñ mezârından gele bûy-ı kebâb (Mesîhî, s. 69, g. 11)

(Ey dudağı şarap renkli sevgili, Mesihî ayrılık ateşine yanıp ölürse, onun mezarından kıyamete kadar kebab kokusu gelir.)

O ten ki hâk ola aşkın güdâz-ı sûzundan

Biten giyâhı dem-î haşre dek kebâb kokar (Nedim, s. 206, g. 17)

(Aşkın ateşiyle eriyip toprak olan bir bedeninin mezarı üstünde biten otlar kıyamete kadar kebab kokar.)

Sonuç

Edebiyatımızda birçok şekilde işlenen ‘dönüşüm’ ruhun bir varlıktan başka bir varlığa geçmesi şeklindedir. İslam inancında da bulunan ruhun ölümsüzlüğü ilkesi Ashâb-ı Kehf, Hz. Üzeyir’in ölüp dirilmesi, Hz. İsa’nın göğe çekilmesi mucizeleriyle Hz. Hızır’ın şekil değiştirerek insanlara yardım etmesi ve evliya menkıbeleri ve ilkel dinlerin kültüre sinmiş hatıraları tenasüh inancının yaşatılmasına imkân sağlamaktadır. Şehitlerin ölmediği, balık vb. suretlere dönüşerek savaflara katıldığı yolunda inançlar bugün de yaygındır. Halk edebiyatımızda bir nazım türü olan devriyeler Allah’tan gelen ruhun yine Allah’a dönüşünü konu alan felsefî eserler olup ruhun evrendeki serüvenini Kavs-i nüzûl (iniş yayı) ve Kavs-i urûc (çıkış yayı) örnekleriyle anlatır. Bu iniş ve çıkış kavislerinde ruh dönüşüme uğrar.

Klâsik Edebiyatımızda özellikle Hallac-ı Mansur etkisiyle gelişen ebedî olma arayışı Vahdet-i Vücûd felsefesiyle beslenerek ölüm gerçeğine ayrı bir bakış açısı getirmiştir. Ancak halkın bu ebediyeti somut olarak görme, şahit olma isteği, nesilden nesle aktarılan mitlerin etkisiyle somut varlıklara, canlı veya cansız cisimlere dönüşme şeklindeki efsaneleri beslemiştir. Yine de tenasüh inancında ölümden sonra ruhun başka bir bedene değil de, bitki ve cemadata dönüşümü işlenmektedir. Edebiyatımız, ruha en azından toprağa sirayet edebilecek bir hareket alanı tanımaktadır. Bunun sonucu olarak öldükten sonraki devamlılığı dile getiren görüşlere yer vermekte, birtakım vesilelerle toprak üzerine nişaneler yerleştirmektedir. Şair bazen dünyada yaşayamadığı vuslatı kabirde yaşayacağı inancıyla teselli bulur, bazen de ölümüyle bile tehdit unsuru olmaya devam edeceği düşüncesiyle avunur. Sonuçta inançlardaki ortak özellik, ölümün bir yok oluş olmadığıdır. Ölümden sonra hayatın var olduğuna inanan kimse, sonraki hayatı daha güzel kazanmak için ömrünü faydalı işlerle geçirecek; ölümden ve öldürülme tehditlerinden korkmayacaktır. İslam inancında tenasuh (dönüşüm) yoktur. Edebiyatımızda işlenen dönüşüm tam bir tenasuh veya ruhun bir nesne veya varlık olarak biçimlenmesi değil, sürekli var olduğunu ispat edecek ipuçları vermesi yönüyle ele alınmıştır. Bunun sebebi de insanoğlunun kıyameti bekleyecek sabrının olmayışı, ceza ve mükâfatı somut biçimde görme ihtiyacıdır.

Kaynaklar

- Aça, M., Gökalp, H. ve Kocakaplan, İ. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk edebiyatında tür ve şekil bilgisi*. Kriter Yay. İstanbul.
- Ahmet Paşa Divanı* (1992). (haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Âşık Çelebi Divanı* (1988). (haz. Filiz Kılıç)
- Aytaş, Gıyasettin (2003). Türkülerde turna. *G.Ü. Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*, 28, Ankara, 13-33.
- Beyatlı, Y. K., (1977). *Kendi gök kubbemiz*. İstanbul.
- Bulfinch, T. (2011), *Bulfinch mitolojileri*. (çev. Aysun Babacan vd.), İstanbul: Pinhan.
- Çavuşoğlu, M. (1997), *Necati Beg divanı*. İstanbul: MEB.
- Dilçin, C. (1983), *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: TDK.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (1992). C 2, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Elçin, Ş. (2003). Türk halk edebiyatında turna motifi. *G.Ü. Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*, 28, Ankara, 43-56.
- Eraydın, S. (1997). *Tasavvuf ve tarikatler*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y.
- Erünsal, İ. E. (1983). *The life works of tâcî-zâde ca'fer çelebi, with a critical editions of his divan*. İstanbul: İ.Ü.E.F.Y.
- Fuzûlî Divan* (1990). (haz. Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S., Cunbur, M.), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2013). *Melâmîlik ve melâmîler*. İstanbul: Milenyum Yay.
- Güzel, A. (1989). Tekke şiiri. *Türk Dili TürkŞiiri Özel Sayısı III*, Ankara: TDK, 445-450; 251-453.
- Hamdi (1991). *Yusuf u Züleyha*. (haz. N. Onur), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hayretî (1981). *Dîvan (Tenkidli Basım)*. (haz. Çavuşoğlu, M., Tanyeri, M. A.), İstanbul.
- Helaki Divanı* (1982). (haz. M. Çavuşoğlu), İstanbul.
- Levend, A. S. (1986). *Divan edebiyatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Nâ'îlî (1990). *Divan*. (haz. H. İpekten), Ankara: Akçağ.

- Nâbî (1997). *Divan, I,II.* (haz. A. F. Bilkan), İstanbul: MEB.
- Necati Bey (1992). *Divan.* (haz. A. N. Tarlan), Ankara: Akçağ.
- Nedîm (1972). *Divan.* (haz. A. Gölpınarlı), İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Nef'î (1993). *Divan.* (haz. M. Akkuş), Ankara: Akçağ.
- Nefahatü'l-Üns Evliya Menkıbeleri Abdurrahman Câmî (1995). Tercüme ve Şerh Lâmiî Çelebi, (haz. Uludağ, S., Kara, M.), İstanbul: Marifet Yayınları.
- Nesîmî (1990). *Divan.* (haz. Hüseyin Ayan), Ankara: Akçağ.
- Nev'î Divanı* (1977). (haz. M. Tulum, A. Tanyeri), İstanbul.
- Nev'î-zade Atayı (1994). *Divan.* (haz. S. Karaköse), İnönü Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Onay, A. T. (2000). *Mazmunlar ve izahı,* (haz. C. Kurnaz), Ankara: Akçağ.
- Ögel, B. (1997). *Türk mitolojisi I,* İstanbul: MEB.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü.* Ankara: Akçağ.
- Revanî Divanı.* (haz. Ziya Avşar), e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğu.* Ankara: KB.
- Şebüsterî, Gülşen-i Râz, (1993). (çev. A. Gölpınarlı), İstanbul: MEB.
- Şentürk, A., Kartal, A. (2007). *Eski Türk edebiyatı tarihi.* İstanbul: Dergâh.
- Şeref Hanım (2002). *Divan.* (haz. M. Arslan), İstanbul: Kitabevi.
- Şeyh Galib (1975). *Hüsn ü Aşk.* (haz. O. Okay, H. Ayan), İstanbul: Dergâh Yay.
- Şeyhî (1990). *Divan.* (haz. İsen, M., Kurnaz, C.), Ankara: Akçağ.
- Şeyhülislam Es'ad ve Divanı* (1997). (haz. M. N. Doğan), İstanbul: MEB.
- Şeyhülislam Yahya (2001). *Divan.* (haz. H. Kavruk), İstanbul: MEB.
- Tatçı, M. (1990). *Yunus Emre divanı tenkitli metin.* Ankara: KB.
- Tökel, D. A. (2000). *Divan şiirinde mitolojik unsurlar,* Ankara: Akçağ.
- Usluer, F. (2009). *Hurufîlik.* İstanbul: Kabcacı.

Üsküplü İshak Çelebi Divanı (1989). (haz. M. Çavuşoğlu, M. A. Tanyeri), İstanbul.

Yavuz, O. (1988). *Tezkiretü'l-Evliyâ*. Ankara: KTBY.

Yıldırım, A. (2013). *Tasavvufun temel öğretilerinin hadislerdeki dayanakları*. Ankara: TDVY.

www.cansaati.org (Erişim tarihi: 8.12.2011)

www.enfal.de. (Erişim tarihi: 11.11.2011)

www.mumsema.com. (Erişim tarihi: 30.11.2011)

www.sorularlailamiyet.com (Erişim tarihi: 30.11.2011)

www.wikipedia.org (Erişim tarihi: 11.11.2011)